

ilme dair eserlerde de yer almıştır (bk. KI-RAAT; MUSHAF). Hangi tarihte vefat ettiği kesin olarak bilinmeyen İbn Cemmâz'ın ölümüyle ilgili olarak Zehebî, "Herhalde Nâfi'den önce veya onunla aynı tarihte" (169/785) ifadesini kullanırken İbnü'l-Cezerî 170'ten (786) sonra vefat ettiğini belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhif* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 37-38, 41-42; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 142; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsû'âtü'l-kurâ'âtü'l-âşr* (nşr. Sübey' Hamza Hâkimî), Dimaşk 1401/1980, s. 10-11; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 550; Enderâbî, *Kurâ'âtü'l-kurrâ'î'l-ma'rûftin* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1407/1986, s. 47-48; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 293-294; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 141-160*, s. 411-412; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 315; "İbn Cemmâz", *DMBİ*, III, 244-245.

TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN CERİR et-TABERÎ

(bk. TABERÎ, Muhammed b. Cerir).

İBN CERRÂH

(bk. CERRÂHİLER).

İBN CEVSÂ

(ابن جوصا)

Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Abbâs)

Ahmed b. Umeyr

b. Yusuf ed-Dimaşkî

(ö. 320/932)

Hadis hâfızı.

230 (844-45) yılı civarında doğdu. Aslen Dimaşklı olup Benî Hâşim'in veya Muhammed b. Sâlih b. Beyhes el-Kilâbî'nin mevlâsıdır. Ebü't-Takî Hişâm b. Abdülmelik, Muhammed b. Abdullah b. Meymûn, Yûnus b. Abdü'lâ ve İmrân b. Bekkâr el-Kilâf gibi muhaddislerle Mısır ve Şam âlimlerinden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Ebû Ali en-Nisâbü'rî, Hamza el-Kinânî, Taberânî, İbnü's-Sünnî, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr ve İbn Hibbân gibi hadis hâfızları rivayette bulunmuşlardır. Ebû Ali en-Nisâbü'rî, hocası İbn Cevsâ'nın hadisin temellerinden biri sayıldığını belirtmekte, Taberânî sika olduğunu, İbn Hacer garîb rivayetleri bulunan sadûk bir râvi kabul edildiğini söylemekte, kendisini yakından tanıyan diğer bazı âlimler de onun hadis

bilgisine duydukları hayranlığı dile getirmektedirler.

Döneminin büyük hadis hâfızlarından ve cerh ve ta'dil âlimlerinden sayılmasına rağmen İbn Cevsâ'yı tenkit edenler de olmuştur. Dârekutnî fazla güvenilir olmadığını, bazı hadislerin sadece onun tarafından rivayet edildiğini belirtmiş, talebesi Hamza el-Kinânî de İbn Cevsâ'dan duyup yazdığı rivayetlerin 200 cüz kadar tuttuğunu, bununla beraber kendisinden hadis yazmamış olmayı temenni ettiğini söyleyerek hocasını tenkit etmiş ve ondan yazdığı hadisleri rivayet etmemiştir. Ancak Zehebî, Hamza el-Kinânî'nin bu görüşüne karşı çıkararak diğer muhaddisler gibi onun da hadis metninde değil isnadda hata yapabileceğini ileri sürmüştür. İbn Cevsâ'nın Hamza el-Kinânî'nin yaşça küçük hocalarından olması ve kendisinden yazdığı rivayetlerin nâzil rivayetler durumunda kalması sebebiyle onun olumsuz bir tavır takındığını, esasen İbn Cevsâ'nın hâfızasında çok rivayet bulunduğundan bunlardan bazılarında yanılma bile sadûk bir hadis hâfızı olduğunu belirtmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 797; *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 18). İbn Cevsâ'nın evinde köpek beslediğini gören Da'lec b. Ahmed, bunun evde köpek bulundurmaya yasaklayan hadise ters düştüğünü ileri sürerek ondan hadis rivayetini terketmiştir (İbn Asâkir, V, 116). İbn Cevsâ, 28 Cemâziyelevvel 320'de (6 Haziran 932) vefat etmiştir.

İbn Cevsâ'nın rivayet ettiği bazı hadisleri ihtiva eden cüzün bir nüshası Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'dedir (*Mecmû'*, nr. 60). Onun ayrıca *el-Müsned* adlı bir eserinin olduğu (*Tâcü'l-arûs*, "cvş" md.), İmam Mâlik'in *el-Muvaftta*'nın İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım rivayetlerini bir araya getirdiği (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 87) belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, "cvş" md.; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 858; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 200; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 372-373; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amravî), V, 109-117; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, I, 421-422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 242; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 795-798; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 87; XV, 15-21; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 239-240; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 285; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 154; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 37; Sezgin, *GAS*, I, 177; Yâsîn Sevâs, *Fihristü mecâmî'u'l-medreseti'l-Ömeriyye*, Küveyt 1408/1987, s. 298; Saïdullah Karabegül, "İbn Cevsâ", *DMBİ*, III, 281-282.

HASAN ELİK

İBN CEZLE

(ابن جزلة)

Ebü Ali Yahyâ b. İsa b. Ali

b. Cezle el-Bağdâdî

(ö. 493/1100)

Hekim, edip ve tarihçi.

Bağdat'ın Kerh bölgesinde yaşayan hıristiyan bir aileye mensuptur. Batı'da Ben Gesla veya Buhahilyla Byngezla diye bilinir. Daha çok Kerh'teki hıristiyan tabiplerinden okuyan İbn Cezle'nin (İbnü'l-Kiftî, s. 239; Ebü'l-Ferec, s. 195) hocaları arasında Bîmâristân-ı Adudî'nin başhekimlerinden Ebü'l-Hasan Saïd b. Hibetullah el-Bağdâdî de bulunmaktadır (İbn Ebû Usaybia, s. 343; İbn Hallikân, VI, 267). Mantık okumak için dindaşı bir hoca bulamayınca dostlarının tavsiyesiyle Mu'tezile âlimi Ebû Ali İbnü'l-Velîd el-Kerhî'nin evine devam ederek ondan kelâm ve mantık dersleri aldı. Bu arada kendisine aklî metotlarla İslâm'ı tanıtan hocasının daveti sonunda otuz yaşlarında iken müslüman oldu. Tıp konusunda hizmetinde bulunduğu zamanın Bağdat başkadısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî ihtidâsına çok sevinerek onu himayesine aldı ve mahkemeye sicil kâtabi tayin etti. Edebiyata hâkim olan ve güzel yazı yazan İbn Cezle muhtemelen bu memuriyeti Dâmegânî'nin vefatına kadar yürütmüş, aynı zamanda onun geniş nüfuzundan faydalanarak Halife Muktedî - Biemrillâh'ın sarayında hekimlik yapmıştır. Yine Dâmegânî'nin ilminden istifade ederek İslâmî bilgilerini kuvvetlendirip eserlerinde tıbbın İslâm hukukuyla ilgili meselelerine yer verdiği görülür. İbn Cezle'nin hocası ve akranı Ebü'l-Hasan Saïd b. Hibetullah ile tanışması da bu memuriyeti sırasında gerçekleşmiştir.

İslâmiyet'ten aldığı yeni ruhu ilimle birleştiren İbn Cezle'nin yaşadığı bölgedeki fakir insanları ücretsiz tedavi ettiği, hatta ilaçlarını da kendisinin sağladığı yolundaki haberlerden onun meslekî ve insanî duyguları yüksek bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan İbn Cezle 493 Şabanının sonlarında (Temmuz 1100 başları) vefat etti. Ölümünden kısa bir süre önce, çoğu kendi hattıyla yazılmış eserlerini ve öteki kitaplarını İmâm-ı Âzam Medresesi'nin kütüphanesine bağışladığı bilinmektedir. İlmî kişiliğinde tabiplik ve eczacılığı ön plana çıkan İbn Cezle kelâm, tarih ve edebiyat alanla-

rında da kitap yazmış ve bunlardan üçü zamanımıza ulaşmıştır. Teorik ve pratik tıpta kazandığı büyük ün eserlerinden yapılan tercümelemlerle Avrupa'ya taşınmış ve özellikle *Takvîmü'l-ebdân*'ı Doğu'da olduğu gibi Batı'da da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Eserleri. 1. Takvîmü'l-ebdân fî tedbîri'l-insân. 352 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini, her birinde sekiz hastalığın yer aldığı kırk dört tabloda tanımlayan bir el kitabıdır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 467). Halife Muktedî-Biemrillâh'a ithaf edilen eser İbn Butlân'ın *Takvîmü's-şihha*'sından izler taşır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde beş (Ayasofya, nr. 3587/2, nr. 3601/1; Murad Buhârî, nr. 259, 94; Yazma Bağışlar, nr. 696; Hacı Beşir Ağa, nr. 518/3), Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde iki (nr. 2981, 3053/2), Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2097), Köprülü (nr. 960/1) ve Millet (Fezullah Efendi, nr. 1314) kütüphanelerinde birer yazma nüshası vardır. Sicilyalı yahudi hekim Ferec b. Sâlim (Magister Faraci) tarafından 1280 yılında Latince'ye çevrilen eser, 1532'de Strasbourg'da *Tacuini aegritudinum cel. Buhahylyla Byngezla auctore* adı altında İbn Butlân'ın anılan kitabıyla birlikte basılmıştır; bir yıl sonra da aynı şehirde yine İbn Butlân'ın eseriyle birlikte M. Herr'in yaptığı Almanca tercümesi yayımlanmıştır. Eserin Farsça'ya da üç ayrı çevirisi yapılmıştır. Bunların ilki 647'de (1249) adı bilinmeyen biri tarafından gerçekleştirilmiş olup bir nüshası Tahran'dadır (Yûsuf İ'tisâmî, II, 291-292). İkincisini, Osmanlı tabiplerinden Muîn b. Mahmûd el-Kirmânî Edirne'de Fâtiht Sultan Mehmed adına yapmıştır (mütercim'in el yazısını taşıyan nüsha için bk. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3587/1). Üçüncü tercüme ise İran Şahı Süleyman'ın emriyle özel hekim Muhammed Eşref b. Şemseddin Muhammed tarafından yapılmış ve Tahran'da basılmıştır (1275). Kitap ayrıca Geredeli İshak tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 203). XII. yüzyılın ortalarında adı bilinmeyen Salernolu bir yazar tarafından bir de taklidi kaleme alınan eser Dimaşk'ta yayımlanmış (1333), hakkında en son ve en etraflı çalışmayı ise Joseph S. Graziani, California Üniversitesi'nde *Ibn Jazlah's 11th Century Tabulated Medical Compendium, Taqwim al-Abdân* adlı doktora teziyle gerçekleştirmiş (1973) ve bu çalışmasını *Arabic Medicine in the 11th Century as Represented in the Works*

of Ibn Jazlah (Karachi 1980) başlığıyla ilim âlemine sunmuştur. 2. *Minhâcü'l-beyân fimâ yestâmilühü'l-insân*. Basit ve mürekkep ilâçlarla yiyecek ve içeceklerin alfabetik sıraya göre tanıtıldığı eser *Takvîmü'l-ebdân*'dan sonra yazılmış ve yine Halife Muktedî-Biemrillâh'a ithaf edilmiştir. İbn Cezle'nin en ünlü eseri olup müellif bu eseri sayesinde "Sâhibü'l-Minhâc" olarak da anılmıştır. British Museum'daki 489 (1096) tarihli (Or. Mus., nr. 7499) ve Vatikan Kütüphanesi'ndeki yine V. (XI.) yüzyılda istinsah edilmiş (Mns. Arabi İslamici, nr. 374) yazmaları en eski nüshalarıdır (*Avvâd*, s. 230). Türkiye'de bulunan on yedi nüshasının en eskileri ise Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki dört nüshadır (Lâleli, nr. 1650; Ayasofya, nr. 3755; Şehid Ali Paşa, nr. 2107; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 587). Eserin adı bilinmeyen bir mütercim tarafından Farsça'ya yapılan tercümesinin yazması Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1839). İbnü'l-Baytâr, eserde gördüğü eksiklik ve hataları gidermek için *el-İbâne ve'l-İlâm bimâ fi'l-Minhâc mine'l-hâlel ve'l-evhâm* adlı bir ta'likat yazmıştır. Kâtib Çelebi, İbn Cezle'yi usulünden dolayı öven bir müellifin kitaba tetimme yazdığını bildirmiş, fakat adını vermemiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1870-1871). *Minhâc*'ın P. de Koning tarafından yapılan Fransızca çevirisi henüz basılmamıştır (*El²* [İng.], III, 754). 3. *el-İşâre fî telhîşi'l-İbâne ve mâ yüstâmelü mine'l-kavânini't-ıbbiyye fî tedbîri's-şihha ve hıfzi'l-beden*. *Takvîmü'l-ebdân*'ın özetidir. 4. *Risâle fî medhi't-ıbb ve muvâfaqatihi's-şer'a ve'r-red 'alâ men ta'ane 'aleyh*. 5. *er-Red 'ale'n-nasârâ*. İbn Cezle, İlyâ adlı bir papaza hitaben 466 (1074) yılında kaleme alarak için müslüman olduğunu anlattığı bu eserde İslâmiyet'i yüceltmekte ve Hz. Muhammed'in Kitâb-ı Mukaddes'te müjdelendiğini, fakat yahudi ve hıristiyanların bunu gizlediklerini vurgulamaktadır. 485 Zilhiccesinde (Ocak 1093) müellifin huzurunda okunmuş bir nüshasını gördüğü anlaşılan İbn Hallikân risâlenin güzel bir reddiye olduğunu söylemektedir (*Vefeyât*, VI, 267). 6. *Muhtârü muhtasarı Târihi Bağdâd*. Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinden seçmeler ihtiva eden bu kitabın İngiltere ve Hindistan'daki nüshalarından başka (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 563, 888; *Cemheretü'l-merâci'l-Bağdâdiyye*, s. 19) Türkiye'de de bir nüshası mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Ref-sülküttâb, nr. 692).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 119; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 105; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ*, s. 239-240; İbn Ebû Usaybia, *Üçünü'l-enbâ*, s. 343; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 267-268; Ebü'l-Ferec [İbnü'l-lbrî], *Târîhu muhtasarı'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 195; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 188; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâti, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1986, s. 436; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 159; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 494; *Keşfü'z-zunûn*, I, 467; II, 1870-1871; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothéque Nationale*, Paris 1895, s. 527; *Osmanlı Müellifleri*, III, 203; Yûsuf İ'tisâmî, *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*, Tahran 1311 hş., II, 291-292; Brockelmann, *GAL*, I, 639; *Suppl.*, I, 563, 887-888; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XIII, 218; Sarton, *Introduction*, I, 772; *Cemheretü'l-merâci'l-Bağdâdiyye* (haz. C. Avvâd - Abdülhamîd el-Alûcî), Bağdâd 1962, s. 19; Sezgin, *GAS*, III, 246; C. Avvâd, *Akdemü'l-mahtûâtü'l-Arabiyye fî mektebâti'l-âlem*, Bağdâd 1982, s. 230; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 161-162; Kemâl es-Sâmerrâi, *Muhtasarü târihi't-ıbbi'l-Arabî*, Bağdâd 1404/1984, I, 578-582; T. H. Weir, "İbn Cezle", *IA*, V/2, s. 720; J. Vernet, "İbn Dîjazla", *EP²* (İng.), III, 754; Ali Ekber Diyânet, "İbn Cezle", *DMBI*, III, 234-235.

ALİ HAYDAR BAYAT

İBN CİNNÎ

(ابن جني)

Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî
el-Mevsilî el-Bağdâdî
(ö. 392/1002)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Musul'da dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda 300 (913), 321 (933), 322 (934), 330 (942) gibi farklı tarihler verilmektedir. Yunan asıllı bir babanın çocuğudur. Musul'un ileri gelenlerinden Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdî'nin âzatlısı olan babasının buraya nereden ve ne zaman geldiği bilinmemektedir. Babasının adı olan Cinnî Yunanca'da "cömert, asil, güzel fikirli ve saygın kişi" anlamlarına gelen Gennaius kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir. İbn Cinnî, daha çok babasının bu adına nisbetle meşhur olmakla birlikte nahiv ilmindeki geniş bilgisi sebebiyle Nahvî, doğduğu yere nisbetle Mevsifî, lugat ilmindeki yüksek mevkiinden dolayı Lugavî, babasının hizmetinde bulunduğu aileye izâfetle Ezdî nisbeleriyle de anılmıştır. Künyesi olan Ebü'l-Fethî ise dil ve edebiyat ilimlerine vukufu ve bunlarla ilgili problemleri çözümedeki (feth) mahareti sebebiyle almış olmalıdır. Mütenebbî divanının şerhine dair eserine *el-Fethü'l-vehbî 'ülâ müşkilâti'l-Mütenebbî* adını vermesi ve Bâ-